

Bartosz Grzesik*

 <https://orcid.org/0009-0006-4832-0128>

Turecka partia w bułgarskim parlamencie – historia i rola Ruchu Praw i Wolności w ochronie interesów mniejszości tureckiej w Bułgarii

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie roli pełnionej przez partię Ruch na Rzecz Praw i Wolności na ochronę interesów mniejszości tureckiej i muzułmańskiej w Bułgarii oraz roli ugrupowania we współczesnym środowisku politycznym państwa. Artykuł podzielony jest na trzy części: pierwsza nakreśla najważniejsze informacje dotyczące demografii ludności tureckiej, a także zarysowuje najważniejsze wydarzenia z relacji pomiędzy państwem bułgarskim a zamieszkującymi go Turkami po 1945 r. Druga część artykułu szczegółowo opisuje Ruch na Rzecz Praw i Wolności: jej powstanie i kontrowersje dotyczące jego rejestracji, liderów partii na przestrzeni lat, strategie wyborcze stosowane przez ugrupowanie, przykłady działań ruchu mających na celu poprawę sytuacji przedstawicieli mniejszości tureckiej czy także zmiany w przewodnictwie i strukturach partyjnych, z uwzględnieniem rozłamu na dwa stronnictwa w 2024 r. Trzecia, objętościowo najkrótsza, część poświęcona jest na opisanie kontrowersji związanych z działalnością partii. Metodologia użyta

* Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, e-mail: bartosz.grzesik@student.uj.edu.pl

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 14.12.2025. Verified: 28.01.2026. Accepted: 17.02.2026.

Funding information: Jagiellonian University. **Conflicts of interest:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

przez autora w pracy opiera się na analizie dostępnych źródeł, takich jak opracowania naukowe, dane statystyczne dotyczące mniejszości tureckiej w Bułgarii, manifesty programowe partii czy artykuły prasowe o tematyce opisywanej kwestii.

Słowa kluczowe: Bułgaria, mniejszość turecka, Ruch na Rzecz Praw i Wolności, Ahmed Doğan, Delian Peevski

Turkish Party in Bulgarian Parliament – the History and the Role of Movement for Rights and Freedoms in Protecting Turkish Minority Interests in Bulgaria

Abstract

The aim of this article is to present the role of political party Movement for Rights and Freedoms in protecting the interests of Turkish and Muslim minorities in Bulgaria, and to present its role in contemporary Bulgarian politics. The article is divided into three parts: the first outlines the most important information about the demographics of Turks in Bulgaria and presents the most important events in relations between Bulgarian state and its Turkish minority after 1945. Second part describes the Movement for Rights and Freedoms: its foundation, controversies regarding its registration, party leaders across the years, electoral strategies used by party, examples of the movement's activities aimed at improving the situation of representatives of the Turkish minority and the shifts in party's leadership and structures, including the rift inside the party in 2024. The third, shortest by volume part is devoted to describe the controversies related to the party's activities. The research methods used by the author in the work were the analysis of available sources, such as scientific studies, statistical data or press articles on the subject.

Keywords: Bulgaria, Turkish minority, Movement for Rights and Freedoms, Ahmed Doğan, Delian Peevski

Wstęp

Od 1990 r., kiedy w Bułgarii nastąpiła transformacja systemowa, w wyniku której dotychczasowy system socjalistyczny przeszedł w system demokratyczny, państwo to cechuje się dość niestabilnym systemem partyjnym. Na początku lat 90., tuż po demokratyzacji kraju, taki system można było określić mianem dwupartyjnego ze względu na dominację w systemie dwóch ugrupowań: postkomunistycznej Bułgarskiej Partii Socjalistycznej oraz wywodzącego się ze środowiska opozycyjnego Związku Sił Demokratycznych. W kolejnych dekadach ewoluował on do systemu wielopartyjnego, aż do momentu, kiedy w 2024 r. do bułgarskiego parlamentu weszła rekordowa liczba dziewięciu ugrupowań. W burzliwym bułgarskim systemie politycznym istnieją jednak wyjątki pełniące rolę partii konsolidującej dany system partyjny. Przykładem jest Ruch na Rzecz Praw i Wolności (*Движение за права и свобода* [*Dviženie za prava i svobodi*] – DPS). Ugrupowanie to uczestniczyło we wszystkich wyborach parlamentarnych od 1990 r. Inną cechą, która wyróżnia tę partię na tle innych, jest jej program oraz baza wyborcza: partia ta reprezentuje bowiem głównie interesy ludności tureckiej, będącej największą mniejszością narodową w tym państwie, jednak równocześnie stanowi ważny punkt bułgarskiego systemu politycznego. W niniejszym artykule autor postara się wyjaśnić, że DPS ma zarówno znaczny wpływ na ochronę interesów mniejszości tureckiej, jak i na politykę państwa bułgarskiego. Do pytań badawczych postawionych w pracy należą: Z jakimi problemami musiała i musi się liczyć ludność turecka w Bułgarii? Jak można scharakteryzować elektorat DPS? Które działania zostały podjęte przez DPS w celu ochrony praw Turków w Bułgarii? Jaką rolę pełni DPS w bułgarskim systemie politycznym? Metodologia zastosowana przez autora to: w pierwszej części, obejmującej najważniejsze dane demograficzne oraz historyczne o ludności tureckiej w Bułgarii, analiza dostępnej literatury w temacie (zarówno monografii, jak i artykułów naukowych) oraz źródeł statystycznych, na czele ze spisem powszechnym przeprowadzonym w 2021 r. W drugiej części autor opiera się głównie na analizie dokumentów źródłowych, takich jak Konstytucja Republiki Bułgarii z 1991 r., statut Ruchu na rzecz Praw i Wolności oraz programów wyborczych tej partii, jak również materiałów prasowych. Trzecia część metodologicznie oparta jest na analizie dyskursu medialnego dotyczącego tematu oraz raporcie organizacji pozarządowej Anti-Corruption Foundation Fund dotyczącym problemu kupowania głosów.

Mniejszość turecka w Bułgarii

Zgodnie ze spisem powszechnym przeprowadzonym w 2021 r. w Bułgarii mieszka 6 519 789 osób. Pod względem narodowościowym zdecydowana większość jej ludności identyfikuje się jako Bułgarzy (5 118 494 osób, 84,6% całkowitej populacji),

natomiast największymi mniejszościami w państwie są Turcy (508 378 osób, 8,4% całkowitej populacji) oraz Romowie (266 720 osób, 4,4% całkowitej populacji). Ludność turecka w Bułgarii zamieszkuje głównie pięć obwodów: Kyrdżali (64,5% całej ludności) położony na południu kraju oraz znajdujące się w północno-wschodniej części Bułgarii obwody Razgrad (50,4%), Tyrgowiszte (37,7%), Silistra (37,1%) oraz Szumen (31,3%) (Ethno-cultural characteristics...: 3). Mniejszość turecka cechuje się mniejszym współczynnikiem osób mieszkających w miastach niż Bułgarzy oraz Romowie (odpowiednio 38,4% do 77,5% i 51%), a także niższym wykształceniem (spośród bułgarskich Turków tylko 44% ma wykształcenie wyższe lub średnie, podczas gdy takowe posiada 79,7% Bułgarów) (Ethno-cultural characteristics...: 7). Jako swój ojczysty język zdecydowana większość bułgarskich Turków podaje turecki (95,8%), zaś główną religią jest islam (89,1%) (Ethno-cultural characteristics...: 7, 10).

Pomimo bycia drugą największą grupą narodowościową w kraju Turcy borykają się z wieloma problemami. Pierwszym są kwestie ekonomiczne – ze względu głównie na wiejski charakter ludności tureckiej posiadają oni utrudniony dostęp do wyższej edukacji, lepiej płatnych prac oraz perspektyw i udogodnień oferowanych przez miasta. Wyraża się to też poprzez wyższe bezrobocie wśród Turków niż Bułgarów (20,9% do 8,4%) (From the 2021 Census..., 2022). Drugim są pewne ograniczenia związane z używaniem języka. Bułgaria jest jednym z nielicznych państw, które nie ratyfikowały Europejskiej Karty Języków Regionalnych, zaś w systemie prawnym nadal istnieją pewne ograniczenia w używaniu języka tureckiego, np. zabronione jest jego użycie w trakcie kampanii wyborczych (Chart of signatures and ratifications..., 2026; Election Code of 5 March, 2014).

Duża populacja Turków w Bułgarii, podobnie jak wielu innych grup muzułmanów na terytoriach państw bałkańskich, jest reliktem władania Imperium Osmańskiego na tych terenach. Także w Bułgarii przez większość panowania osmańskiego na jej ziemiach zaczęli osiedlać się Turcy będący głównie osadnikami pochodzącymi najczęściej z Anatolii oraz Azji Mniejszej. Równolegle na zwiększenie się odsetka muzułmanów w Bułgarii pod panowaniem osmańskim wpłynął fakt, że wielu Słowian przyjęło islam, pozostając równocześnie przy bułgarskim jako ich ojczystym języku¹. Po uzyskaniu przez Bułgarię niepodległości ludność turecka stała się największą mniejszością w państwie, zaś część zdecydowała się na migrację do Turcji (Szyszylak, 2022: 209). Sytuacja ludności tureckiej w Bułgarii zmieniła się po objęciu władzy przez komunistów po 1945 r. Początkowo władze w Sofii były nastawione liberalnie do mniejszości tureckiej. Utrzymywano tureckie szkoły oraz edukację w ojczystym języku, istniały tureckojęzyczne audycje radiowe, wydawano prasę czy wystawiano sztuki teatralne. Miało to na celu włączenie Turków

1 Słowianie, którzy przyjęli islam przy równoczesnym zachowaniu języka bułgarskiego są nazywani Pomakami.

w budowę nowo powstałych struktur społeczno-ekonomicznych (Vassilev, 2010: 298). Równolegle miały miejsce emigracje ludności tureckiej, które pośrednio były inicjowane przez władze, mające na celu m.in. pozbycie się osób niewygodnych dla systemu.

W następnych latach nastąpił odwrót od tej polityki w stosunku do ludności tureckiej. Już pod koniec lat 50. XX w. zaczęto wdrażać działania uderzające w ludność posługującą się językiem tureckim. Powoli zaczęto ograniczać działanie tureckich wydawnictw, teatrów oraz stowarzyszeń kulturalnych. Równocześnie turecki zaczął znikać z uniwersytetów oraz szkół, zaś zunifikowany system szkolnictwa dopuszczał niemal wyłącznie nauczanie w języku bułgarskim (Şimşir, 1986: 199). Kulminacja antytureckich represji stosowanych przez władzę Ludowej Republiki Bułgarii nastąpiła po 1971 r., kiedy władzę objął Todor Żiwkow. Jednym z priorytetów okresu rządów Żiwkova było tworzenie jednolitego bułgarskiego socjalistycznego społeczeństwa, w którym mniejszości byłyby zmarginalizowane. Podjęto działania, które uderzyły szczególnie mocno w prawa mniejszości tureckiej, takie jak likwidacja ostatnich działających turekojęzycznych szkół czy ograniczanie możliwości porozumiewania się w tym języku. Wprowadzono również restrykcje wobec niektórych islamskich praktyk religijnych, takich jak rytualne obmywanie zwłok czy obrzezanie, argumentując to czynnikami higienicznymi (Czekalski, 2010: 240). Innymi działaniami, które mocno uderzyły w ludność turecką, były przymusowa kolektywizacja ziemi rolnej oraz ateizacja. Negatywne skutki przymusowej kolektywizacji wynikały z dużej populacji wiejskiej wśród Turków, a także tego, że tradycyjnie mniejszość ta zajmowała się rolnictwem. Ateizacja społeczeństwa natomiast uderzyła w jeden z najważniejszych fundamentów tożsamości bułgarskich Turków, czyli ich religię. Prowadzono szeroką kampanię przedstawiającą negatywny wpływ islamu na historię Bułgarii czy ukazującą go jako jedno z narzędzi opresji Osmanów stosowanych przeciw narodowi bułgarskiemu, a po uzyskaniu niepodległości jako narzędzie wpływu Ankary na politykę państwa (Szyszylak, 2022: 210). Represje wobec mniejszości tureckiej nasiliły się w latach 80. XX w. Wówczas władza komunistyczna rozpoczęła tzw. proces odrodzeniowy. W jego trakcie podjęto wiele działań mających na celu wynarodowienie mniejszości tureckiej. Niszczono były przejawy obecności Turków na ziemiach bułgarskich, zarówno materialne, jak i niematerialne. Język turecki został zakazany w przestrzeni publicznej, zlikwidowano jego nauczanie w szkołach, zabroniono Turkom kultywowania swoich tradycji czy realizacji aktywności religijnych. Dodatkowo, od 1985 r. prowadzono przymusową zmianę imion i nazwisk osób wywodzących się z mniejszości tureckiej na bułgarskie (Mikucka-Wójtowicz, 2015: 145). Przeciwno tym zmianom zaczęli występować nawet nieangażujący się dotychczas w politykę przedstawiciele bułgarskiej inteligencji, którzy domagali się poszanowania przez władzę praw człowieka (Mikucka-Wójtowicz, 2015: 145). Działania te spotkały się również z silnym sprzeciwem ludności tureckiej, przejawiającym się zarówno

w formie manifestacji i strajków głodowych, jak i dywersji (Fijolek-Kwaśniewska, 2023: 379). W maju 1989 r. bułgarskie władze podjęły decyzję o wydawaniu bez ograniczeń paszportów zagranicznych oraz o otwarciu południowej granicy państwa, zaś Todor Żiwkow w swoim przemówieniu zalecił, aby wszystkie osoby, które nie zgadzają się z polityką asymilacyjną władz opuściły państwo. W kolejnych miesiącach z Bułgarii wyjechało od 310 do 370 tysięcy Turków, natomiast kolejne 400 tysięcy złożyło podanie o wydanie im paszportów (Груев [Gruev], 2012: 193). W 2012 r. bułgarskie Zgromadzenie Narodowe (*Народно събрание* [*Narodno s"branie*] – NS) potępiło próby przymusowej asymilacji muzułmanów, określając ją w swojej deklaracji mianem „czystki etnicznej” (Декларация осъждаща опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани [Deklaraciâ os"Źdaša opita za nasilstvena asimilaciâ na b"lgarskite mûsûlmani], 2012).

Ruch na rzecz Praw i Wolności – historia

W obliczu zagrożeń dla mniejszości tureckiej pojawiły się próby stworzenia struktur zdolnych do ochrony jej interesów. Taką organizacją stał się utworzony w trakcie kampanii przymusowej asymilacji Turecki Narodowy Ruch Wyzwolenia w Bułgarii, na czele którego stanął Ahmed Doğan. Celem działania tej organizacji była ochrona ludności tureckiej przed przymusową asymilacją, przez co jej działacze, łącznie z samym Doğanem, wielokrotnie padali ofiarami aresztowań. Dopiero upadek reżimu Żiwkova umożliwił ponowne działanie organizacji (Bieniek, 2013: 10–11). Wówczas podjęta została decyzja o przekształceniu Ruchu w partię polityczną, której nadrzędnym celem miała być ochrona praw i wolności mniejszości narodowych i religijnych w Bułgarii, przy jednoczesnym podkreśleniu ich przynależności do społeczeństwa bułgarskiego oraz odrzuceniu tendencji separatystycznych, a także dostosowanie prawa wewnętrznego do powszechnie obowiązujących norm i zasad międzynarodowych, zapewnienie dostępu do prawnych i socjalnych gwarancji dla osób z różnych mniejszości, zwalczanie nierówności ekonomicznych między regionami oraz integracja ze strukturami euroatlantyckimi (Устав на движение за права и свободи [Ustav na dviŹenie za prava i svodobi], 1990). Formalnie organizacja została zarejestrowana prawnie, dzięki czemu mogła wziąć udział w wyborach do Zgromadzenia Narodowego w 1990 r. Jednak legalność partii w kolejnych latach została podważona, co wynikało z faktu, że w nowo uchwalonej konstytucji Republiki Bułgarii z 1991 r. zawarto artykuł 11, który oznajmia, że „nie można tworzyć partii politycznych na podstawie przynależności etnicznej, rasowej lub wyznaniowej [...]” (Konstytucja Republiki Bułgarii z 12 lipca 1991 roku, 2012, art. 11). Sprawilo to, że sąd miejski w Sofii odmówił rejestracji partii, argumentując swoją decyzję tym, że jej działalność mogłaby okazać się zagrożeniem dla jedności państwa. Decyzję sofijskiego sądu podtrzymał

bułgarski Sąd Najwyższy, jednak pomimo tego Centralna Komisja Wyborcza (Централната избирателна комисија [Centralnata izbiratelna komisiâ] – CIK) zadecydowała o dopuszczeniu DPS do wyborów w 1991 r., uznając za ważną jego rejestrację dokonaną w roku 1990 (Woźnica, 2012: 112).

W latach 90. XX w. DPS pełnił ważną rolę w bułgarskim systemie partyjnym. Ze względu na dwuipółpartyjną strukturę systemu, charakteryzowanego przez rywalizację pomiędzy postkomunistyczną Bułgarską Partią Socjalistyczną (Българска социалистическа партия [B”lgarska socialističeska partiâ] – BSP) a wywodzącym się ze struktur opozycji antykomunistycznej Związkiem Sił Demokratycznych (Съюз на демократичните сили [S”ûz na demokratičnite sili] – SDS), DPS pełnił rolę języczka u wagi, jednak dzięki umiejętnie prowadzonej polityce balansowania nigdy oficjalnie nie wszedł do koalicji rządzącej. Sytuacja ta zmieniła się w 2001 r., kiedy to DPS po raz pierwszy wszedł w skład rządu, na czele którego stanął Symeon Sakskoburggotski. W 2005 r. DPS ponownie uczestniczył w koalicji rządzącej wraz z Narodowym Ruchem Symeona II (Национално движение Симеон Втори [Nacionalno dviženie Simeon Vtori] – NDSV) oraz BSP, za rządu Sergieja Staniszeva. Ostatni raz DPS został częścią koalicji rządowej w 2013 r., kiedy to ponownie zajmował miejsce w koalicji rządowej z BSP, za czasów premiera Płamena Oreszarskiego (Woźnica, 2016: 195).

Z czasem zmieniała się również strategia wyborcza oraz polityczna partii. Początkowo skupiała się ona w większości na elektoracie związanym z ludnością turecką oraz ochronie ich praw. Na tym etapie wyniki wyborcze partii były zbliżone do odsetka Turków w bułgarskiej populacji, zaś w dyskursie wyborczym dominowały tematy powiązane z ludnością turecką oraz muzułmańską. Do największych sukcesów DPS-u w okresie konsolidacji elektoratu narodowościowego można zaliczyć m.in. zablokowanie kandydatury Ilczo Dimitrowa, znanego ze swojego udziału w kampanii przymusowej asymilacji muzułmanów, na stanowisko ministra edukacji w rządzie BSP, wycofanie zakazu edukacji w języku tureckim, przywrócenie turekojęzycznych programów w telewizji czy wsparcie w renowacji oraz odbudowie meczetów zniszczonych podczas procesu odrodzeniowego (Chronology for Turks in Bulgaria, 2004). W 1997 r. postanowiono zmienić strategię wyborczą. Wówczas DPS zdecydował się na wspólny start wraz z partią Zielonych oraz monarchistami związanymi z postacią Symeona II. Wynikało to z faktu, że kierownictwo partii widziało zagrożenie wynikające z ciągłego opierania się wyłącznie na elektoracie tureckim i doszło do wniosku, że należy otworzyć się na pozostałe grupy. W kolejnych wyborach parlamentarnych DPS tworzył wspólną listę ze Związkiem Liberalnym oraz reprezentującą interesy mniejszości romskiej Evroromą. Po wejściu do parlamentu wciąż współpracował z tymi obiema partiami oraz innymi liberalnymi bułgarskimi stronnictwami, dzięki czemu udało mu się stworzyć wokół siebie wizerunek liberałów, a także dostać do koalicji rządzącej (Spirova, 2016: 159–160). Od 2005 r. DPS startuje samodzielnie w wyborach, lecz w swoich

programach wyborczych stara się uwzględnić nie tylko początkowy muzułmański i turecki elektorat narodowościowo-religijny, ale także cały ogół społeczeństwa. Dla przykładu, w manifestie programowym przed wyborami do Zgromadzenia Narodowego kwestie ochrony mniejszości stanowiły zaledwie jeden z ośmiu głównych punktów programu wyborczego partii i dotyczyły sprzeciwu wobec głoszenia haseł nacjonalistycznych i ksenofobicznych przez przedstawicieli koalicji Zjednoczonych Patriotów (Предизборна програма [Predizborna programa], 2017). Z kolei w kampanii przed wyborami do Zgromadzenia Narodowego oraz do Parlamentu Europejskiego w czerwcu 2024 r. podkreślone zostały takie zagadnienia, jak służba zdrowia, polityka społeczna, edukacja, bezpieczeństwo, energetyka czy przemysł obronny. W manifestie odniesienie do tożsamości oraz mniejszości pojawiło się tylko raz i dotyczyło promocji różnorodności kulturowej Bułgarii na arenie europejskiej (Manifesto of Movement of Rights and Freedoms..., 2024).

Od założenia partii do 2013 r. przewodniczącym był jej założyciel – Ahmed Doğan. W roku 2013 ustąpił jednak ze stanowiska, a nowym liderem został Lütfi Mestan. Tę rolę pełnił jednak zaledwie do 2015 r., kiedy to po kontrowersyjnej wypowiedzi został on odwołany. Wypowiedź ta dotyczyła reakcji na zestrzelenie przez Turcję rosyjskiego myśliwca Su-24 w dniu 24 listopada 2015 r. Mestan ogłosił wówczas pełne poparcie dla Turcji oraz nazwał rosyjskie działanie „prowokacją i naruszaniem suwerenności państwa będącego członkiem NATO” (ДПС изхвърли Местан... [DPS izhv'rli Mestan...], 2015). Słowa te wywołały duże kontrowersje, gdyż w Bułgarii pomimo przynależności do Unii Europejskiej oraz Organizacji Sojuszu Paktu Północnoatlantyckiego wciąż obecne jest wiele sentymentów prorosyjskich (Bulgarian politician dumped for siding with Turkey, 2015). Po odwołaniu Mestana nowym przewodniczącym partii został Mustafa Karadayı, który pełnił tę funkcję do lutego 2024 r. Wówczas to miał miejsce zjazd partii, podczas którego dokonano przełomowej zmiany: po raz pierwszy w historii wybrane zostało kolegialne przewodnictwo, złożone z Deliana Peewskiego oraz Dżewdeta Czakyrowa (Dzhevdet Chakarov, Delyan Peevski elected MRF Co-Chairmen, 2024). Jednakże po wyborach parlamentarnych z 9 czerwca 2024 r. doszło w partii do rozłamu. Jego przyczyną była kwestia udzielenia wotum zaufania dla desygnowanego na premiera Rosena Żelazkowa z partii Obywatele na Rzecz Europejskiego Rozwoju Bułgarii (Граждани за европейско развитие на България [Graždani za evropejsko razvitie na B'lgariâ] – GERB). Spośród 47 deputowanych DPS-u 30, na czele z Peewskim, zagłosowało za rządem Żelazkowa, zaś 17 członków partii, na czele z Czakyrowem oraz Doğanem, przeciwko tej kandydaturze. Doprowadziło to do podziału w partii, gdyż stronnictwo Czakyrowa zostało wyrzucone z koła parlamentarnego Ruchu, a następnie kolejnych ośmiu deputowanych odeszło z koła (Rusev, 2024). Równoległe ze względu na brak utworzenia rządu w trzech konstytucyjnych krokach rozwiązane zostało Zgromadzenie Narodowe oraz rozpisano następne wybory, które odbyły się 27 października 2024 r. Ze względu na dalszy

podział w partii zamiast jednego DPS-u wystartowały w nich dwa ugrupowania: DPS-Nowy Początek (*Движение за права и свободи – Ново начало* [*Dviženie za prava i svobodi – Novo načalo*] – DPS-NN), zawiązane wokół osoby Deliana Peewskiego, oraz związany z postaciami Doğana i Czakyrowa Sojusz na rzecz Praw i Wolności (*Алианс за права и свободи* [*Alians za prava i svobodi*] – APS). W październikowych wyborach oba ugrupowania zdobyły odpowiednio 30 oraz 19 mandatów (*Избори за членове на европейския парламент...* [*Izbori za členove na evropejskiâ parlament...*], 2024). Po wyborach obie partie zyskały duże znaczenie, co wynikało z kluczowej roli przy tworzeniu rządu. Początkowo kandydatura na premiera Rosena Żelazkova została poparta przez stronnictwo Czakyrowa, pomimo braku wejścia do koalicji rządowej. Jednak w kwietniu 2025 r. APS zdecydował się wycofać swoje poparcie dla rządu, argumentując to jego brakiem walki z korupcją oraz oddaniem się całkowitej kontroli Deliana Peewskiego (Petrova, 2025).

Pomimo stopniowego wychodzenia poza wyłącznie etnonarodowy elektorat wciąż zdecydowana większość polityków partii wywodzi się z mniejszości tureckiej (w 2016 r. było to ponad 90%). Również profil wyborców DPS obejmuje w większości mniejszość turecką: w wyborach z 27 października 2024 r. obie partie wywodzące się z DPS-u zdobyły łącznie 77% głosów wśród mniejszości tureckiej oraz 57% wśród mniejszości romskiej. Profil wyborców tych partii obejmuje najczęściej osoby o niższym wykształceniu (55% osób o wykształceniu podstawowym lub bez oddało głos na APS lub DPS-NN) i mieszkające na wsi (41%) (27 октомври 2024... [27 oktombri 2024...], 2024). Taki profil koreluje w dużym stopniu z wcześniej opisanymi problemami ludności tureckiej i częściowo także romskiej w Bułgarii, co może tłumaczyć wysokie poparcie dla DPS-u w tych grupach. Partia ta przedstawia się jako rzecznik wykluczonych grup społecznych, przez co zdobywa wśród nich najlepsze wyniki wyborcze. Również terytorialnie wyniki partii korelują z tymi regionami, gdzie mieszka największa ilość ludności tureckiej. W wyborach z 9 czerwca 2024 r. najlepsze wyniki DPS zanotował w obwodach Kyrdżali (78,01%), Razgrad (48,95%), Tyrgowiszte (47,87%), Silistra (36,65%) oraz Szumen (33,50%) (*Сумарни данни* [*Sumarni dannî*], 2024). Równocześnie zmianie uległa naczelną funkcja, jaką pełni w bułgarskim systemie partyjnym. Zgodnie z klasyfikacją przedstawioną przez Ryszarda Herbuta oraz Andrzeja Antoszewskiego partie polityczne spełniają następujące funkcje: społeczną, obejmującą socjalizację elektoratu, jego mobilizację, artykulację i agregację interesów zbiorowych oraz ekspresji wartości i idei politycznych, funkcję państwowo-publiczną (rekrutacja kandydatów na stanowiska publiczne, podejmowanie decyzji politycznych, dokonywanie krytycznej oceny rządów), funkcję organizacyjną sprowadzającą się do budowania i utrwalania swoistego ładu instytucjonalnego, umożliwiającego partii odgrywanie roli efektywnego uczestnika rywalizacji politycznej na arenie wyborczej, oraz funkcję systemotwórczą: uczestnictwo w formowaniu i utrwalaniu wzorców kooperacji z innymi partiami politycznymi (Antoszewski, 2006: 115; Herbut,

1997: 69–72). W pierwszych latach partia pełniła głównie funkcję społeczną obejmującą ochronę i przedstawienie interesów określonej grupy społecznej – mniejszości tureckiej. W kolejnych latach, wraz z sukcesami wyborczymi, stopniowym rozszerzaniem bazy elektoratu oraz poszerzeniem zdolności koalicyjnych, dominującymi funkcjami DPS-u stały się funkcja organizacyjna oraz systemotwórcza.

Kontrowersje związane z DPS

Zarzuty pojawiające się w przestrzeni publicznej wobec Ruchu można podzielić na dwa rodzaje: natury politycznej oraz prawnej. Do tej pierwszej grupy zaliczają się przede wszystkim subiektywne insynuacje, dotyczące wyłącznej reprezentacji interesów tureckich, a nawet agenturalności na rzecz Turcji. Zarzuty te wychodziły głównie od ugrupowań nacjonalistycznych, na czele z Ataka (*Amaka [Ataka]*). Jest to założona w 2003 r. przez dziennikarza Wolena Sidorowa partia o charakterze populistycznym i skrajnie prawicowym, która większość swoich działań opierała na krytyce partii systemowych. Aktywnie sprzeciwiała się ona wprowadzeniu tureckiego jako języka pomocniczego w zamieszkanym w większości przez Turków pięciu obwodach kraju. Zdaniem Ataka DPS pełni rolę tureckiej piątej kolumny w Bułgarii, prowadząc działania infiltracyjne, m.in. poprzez budowanie meczetów, szkół koranicznych, prowadzenie zajęć w języku tureckim czy tworzenie dyskursów zakłamujących historię, a sama partia była określana jako niekonstytucyjna, bułgarofobiczna oraz separatystyczna, działająca przy pomocy służb oraz mafii (Sygkelos, 2015: 177). Oskarżenia te motywowano relacjami członków ugrupowania z przedstawicielami tureckich władz. Warto dodać, że takowe oskarżenia, wychodzące również od innych partii o charakterze nacjonalistycznym, zintensyfikowały się dopiero po odejściu Doğana z funkcji przewodniczącego partii, gdyż ten, ze względu m.in. na swoją przeszłość i domniemane bycie agentem bułgarskich służb, traktowany był z mniejszym zaufaniem przez Ankarę (Fijołek-Kwaśniewska, 2024: 299). Kontakty zagraniczne DPS-u zintensyfikowały się dopiero po objęciu pozycji przewodniczącego przez Mustafę Karaday'ego w 2021 r., czego wyrazem było np. uczestnictwo w obchodach 130. rocznicy urodzin Atatürka wraz ze spotkaniem delegacji DPS-u z prezydentem Erdoğanem oraz przewodniczącym tureckiego parlamentu. Wydarzenie to spotkało się z reakcją prezydenta Bułgarii Rumena Radewa, który skrytykował zachowanie Karadayia, sugerując „przemyślenie (jego) definicji słowa ojczyzna” oraz „przypomnienie sobie, że składał (w Zgromadzeniu Narodowym) przysięgę na konstytucję Bułgarii” (Fijołek-Kwaśniewska, 2024: 299). Jednocześnie należy zaznaczyć, że wiele oskarżeń o agenturalność kierowanych wobec Ruchu jest populistycznym zabiegiem partii nacjonalistycznych, mającym na celu konsolidację elektoratu poprzez przedstawianie Ruchu na rzecz Praw i Wolności jako zagrożenia.

Kolejnym zarzutem często kierowanym w stronę DPS-u są oskarżenia o fałszowanie wyników wyborczych. Zgodnie z raportem Bułgarskiej Fundacji Antykorupcyjnej dotyczącym wyborów parlamentarnych w 2022 r. spośród 211 897 głosów oddanych w 1738 lokalach z podwyższonym ryzykiem oszustw wyborczych, aż 88 402 (41,7%) zostało oddanych na DPS (Anti-Corruption Foundation Fund, 2022: 8). Jedną z potencjalnych przyczyn takiego stanu rzeczy jest to, że najczęściej do fałszerstw dochodzi w okręgach wyborczych zamieszkanym głównie przez osoby gorzej wykształcone, mniej zamożne oraz ludność romską, która tradycyjnie jest najbardziej podatna na kupowanie głosów, a zarazem stanowi tradycyjny elektorat DPS-u (Election fraud: Prevalence and impact in Bulgaria, 2022: 1). Innym przykładem podejrzanych działań były powtórzone wybory do rady gminy Pazardżik w październiku 2025 r., w których DPS uzyskał 5508 głosów (17,13%, najlepszy wynik wśród partii), podczas gdy w wyborach w roku 2023 uzyskał zaledwie 685 głosów. Dodatkowo, aż 30% wszystkich głosów oddanych na DPS pochodziło z 15 ze 150 komisji, w których partia ta uzyskała miażdżącą przewagę (Domaradzki, 2025). Jedną z najczęściej wymienianych metod działania DPS-u, mających na celu zmianę wyników wyborczych jest zwożenie autobusami wyborców z Turcji. Najczęściej są to osoby posiadające bułgarskie obywatelstwo, często potomkowie osób wypędzonych z kraju podczas rządów Żiwkova. W zdecydowanej większości głosują oni właśnie na DPS (Leviev-Sawyer, 2017). Działania te często budziły ostre reakcje ugrupowań nieprzychylnych Ruchowi, czego przykładem było blokowanie przejść granicznych przez działaczy i sympatyków Koalicji Zjednoczonych Patriotów, którzy proceder przywożenia wyborców autobusami nazwali działaniem przeciwko interesowi Bułgarii (Fijołek-Kwaśniewska, 2024: 298).

Oprócz oskarżeń o agenturalność i fałszerstwa wyborcze częstym zarzutem kierowanym w stronę Ruchu jest korupcja oraz posiadanie w swoich szeregach kontrowersyjnych postaci. Zdecydowanie taką osobą związaną z ruchem jest jej obecny lider, Delian Peevski. Peevski to oligarcha, magnat medialny oraz polityk sprawujący nieprzerwanie od 2009 r. mandat deputowanego do Zgromadzenia Narodowego. W tym czasie pełnił kilka funkcji, m.in. był szefem bułgarskiego kontrwywiadu. Ze względu na kontrolę nad dużą częścią bułgarskiej przestrzeni medialnej Peevski posiada duży wpływ na kształtowanie opinii publicznej. Dodatkowo jest on powiązany z szeregiem zjawisk korupcyjnych, za które od 2021 r. został objęty sankcjami Departamentu Stanu USA, w ramach Aktu Magnickiego, „za korupcję oraz manipulowanie wpływami w celu ochrony siebie przed opinią publiczną oraz w celu wywierania presji na ekspertów oraz kluczowe instytucje kontrolne” (Press releases, Treasury Sanctions Influential Bulgarian Individuals..., 2021). Również Wielka Brytania nałożyła sankcje na Peevskiego, argumentując to „jego udziałem w próbach wywarcia kontroli nad kluczowymi instytucjami państwowymi poprzez łapówkarstwo oraz wykorzystywanie kontrolowanych przez siebie mediów” (Simeonova, Bedrov, 2024). Oprócz zarzutów o łapówkarstwo,

korupcję oraz wywieranie wpływów za pomocą kontrolowanych przez siebie mediów poważnym oskarżeniem kierowanym w stronę Peewskiego jest blokowanie wszelkich reform politycznych w Bułgarii. Zostało to wskazane przez byłego premiera Nikołaja Denkowa, który pełnił tę rolę w latach 2023–2024, w koalicji z GERB-em. Ze względu na reformatorski charakter ugrupowania Denkowa – koalicji Kontynuujemy Zmiany – Demokratyczna Bułgaria (*Продължаваме промяната – Демократична България* [Prod”lžavame promânata – Demokratična B”lgariâ] – PP-DB) pod obrady wprowadzone zostały projekty ustaw mających na celu dokonanie reform systemu sądowego czy uniemożliwienie osobom powiązanym z Rosją ubiegania się o stanowisko w służbach. Ze względu na brak wyraźnych działań GERB-u w celu implementacji tych aktów w koalicji doszło do nieporozumień skutkujących jej rozpadem. Dodatkowo, w jednym z wywiadów były premier zdradził prasie, że Peewski był obecny na większości spotkań rządu, a zdecydowana większość rozmów na temat koalicji prowadzona była nie z Borisowem, lecz właśnie z liderem DPS-u (Former Bulgarian PM Blasts Powerful Oligarch Peevski..., 2024; Karenov, 2025). Z racji na silną rolę Peewskiego w bułgarskim systemie politycznym, cechującą się wpływami w sferze medialnej oraz sądowej, Bułgaria często przedstawiana jest jako przykład tzw. państwa zawłaszczonego, czyli państwa, w którym istniejące i niezwalczane patologie systemowe, takie jak korupcja czy klientelizm, z czasem przeistaczają się w nieformalne reguły funkcjonowania systemu politycznego (Domaradzki, 2024: 156; Kratseva, 2021: 3).

Zakończenie

Od momentu założenia w styczniu 1990 r. Ruch na rzecz Praw i Wolności pełni ważną rolę zarówno w ochronie interesów mniejszości tureckiej oraz muzułmańskiej, jak i w bułgarskim systemie politycznym. Szczególnie w latach 90. partia zasłynęła z działań mających na celu ochronę interesów ludności tureckiej, takich jak walka o przywrócenie prawa do używania tureckich imion i nazwisk, edukacji w języku tureckim czy odbudowy meczetów oraz zabytków kultury muzułmańskiej zniszczonych podczas komunizmu. W kolejnych latach partia przyjęła bardziej inkluzywny program, skupiając się nie tylko na ludności muzułmańskiej, ale na całym społeczeństwie, głównie w celu zdobycia nowych baz wyborców. W wyniku tych działań główną funkcją polityczną tej partii została funkcja organizacyjna oraz systemotwórcza konsolidująca bułgarski system partyjny, a nie, jak w początkowej fazie działania ugrupowania, funkcja społeczna. Pomimo tego wciąż zdecydowaną większość elektoratu DPS-u stanowią Turcy oraz muzułmanie, jak również osoby należące do innych zmarginalizowanych grup, tacy jak mieszkańcy obszarów wiejskich czy osoby o niższym wykształceniu.

Równolegle do kwestii ochrony praw i interesów mniejszości Ruch stał się ważnym elementem bułgarskiej sceny politycznej, czego najlepszym dowodem

jest trzykrotny udział w koalicji rządowej i reprezentacja w każdej kadencji Zgromadzenia Narodowego. Z drugiej strony, wokół działań tej partii narosło wiele niejasności i kontrowersji na czele z zarzutami o korupcję, fałszowanie wyborów, kontrowersyjne postaci czy również kontrowersyjny rozpad partii na dwa ugrupowania, dokonany w 2024 r. wraz z przejęciem jednej z frakcji przez Deliana Peevskiego, często wykorzystującego swoje wpływy w polityce i wymiarze sprawiedliwości do umacniania i konsolidacji elektoratu. Mimo to wszystko wskazuje, że w kolejnych latach DPS pozostanie głównym ugrupowaniem, skupiającym wokół siebie mniejszość turecką oraz romską w Bułgarii, a także wciąż będzie pełnił znaczącą rolę w systemie partyjnym tego kraju.

Bibliografia

- Antoszewski, A. 2006. Partie polityczne w Europie Środkowej i Wschodniej. W: A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 109–141.
- Bieniek, K. 2013. Ruch Praw i Wolności – partia bułgarskich Turków. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica* 11(138), s. 8–20.
- Bulgarian politician dumped for siding with Turkey. *Euractiv*, <https://www.euractiv.com/section/elections/news/bulgarian-politician-dumped-for-siding-with-turkey/> (dostęp: 7.08.2025).
- Chart of signatures and ratifications of Treaty 148. *Rada Europy*, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty=148> (dostęp: 5.02.2026).
- Chronology for Turks in Bulgaria. 2004. *Agencja ONZ ds. Uchodźców*, <https://web.archive.archive.unhcr.org/20230519044915/https://www.refworld.org/docid/469f38702.html> (dostęp: 4.08.2025).
- Czekalski, T. 2010. *Bułgaria*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Domaradzki, S. 2024. Pokojowa rewolucja w zawłaszczonej demokracji. Kryzys polityczny w Bułgarii w latach 2021–2023. *Studia Politologiczne* 73, s. 151–170. <https://doi.org/10.33896/SPolit.2024.73.9>
- Domaradzki, S. 2025. Bułgaria: kryzys kontrolowany. *Instytut Europy Środkowej*, <https://ies.lublin.pl/komentarze/bulgaria-kryzys-kontrolowany/> (dostęp: 5.11.2025).
- Dzhevdet Chakarov, Delyan Peevski elected MRF Co-Chairmen. 2024. *Nova.bg*, <https://nova.bg/news/view/2024/02/25/446018/dzhevdet-chakarov-delyan-peevski-elected-mrf-co-chairmen/> (dostęp: 8.08.2025).
- Election Code of 5 March 2014. *Centralna Komisja Wyborcza*, <https://www.cik.bg/en/laws> (dostęp: 5.02.2026).

- Election fraud: Prevalence and impact in Bulgaria. 2022. *Anti-Corruption Fund Foundation*, November, https://acf.bg/wp-content/uploads/2022/11/izbori_octomvri2022_EN_web.pdf (dostęp: 11.02.2026).
- Ethno-cultural characteristics of the population as of September 7, 2021. *Национален статистически институт* [Nacionalen statističeski institut], https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2021-ethnos_en.pdf (dostęp: 7.02.2026).
- Fijołek-Kwaśniewska, K. 2023. Polityka przymusowej asymilacji bułgarskich muzułmanów w drugiej połowie XX wieku w aspekcie jej konsekwencji ekonomiczno-społecznych. *Prace Historyczne* 150(2), s. 371–386. <https://doi.org/10.4467/20844069PH.23.022.17959>
- Fijołek-Kwaśniewska, K. 2024. The Myth of the „Fifth Column” in the Discourse on the Political Organisation of Bulgarian Turks. *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne* 33, s. 287–306. <https://doi.org/10.4467/2543733XSSB.24.016.20040>
- Former Bulgarian PM Blasts Powerful Oligarch Peevski as The Country’s ‘Biggest Evil’. 2024. *Radio Free Europe*, <https://www.rferl.org/a/bulgaria-corruption-nikolay-denkov-delyan-peeviski-elections/32912772.html> (dostęp: 27.08.2025).
- From the 2021 Census: How many are the Bulgarians, Turks and Roma in the Country. 2022. *Novinite*, <https://www.novinite.com/articles/217699/From+the+2021+Census%3A+How+many+are+the+Bulgarians%2C+Turks+and+Roma+in+the+Country> (dostęp: 6.02.2026).
- Herbut, R. 1997. Partie polityczne. W: A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 65–96.
- Karenov, D. 2025. Democracy Captured: Bulgaria’s Peevski Predicament. *The German Marshall Fund*, <https://www.gmfus.org/news/democracy-captured-bulgarias-peeviski-predicament> (dostęp: 13.02.2026).
- Konstytucja Republiki Bułgarii z 12 lipca 1991 roku*. 2012. Tłum. H. Karpińska, wstęp J. Karp. Seria: Konstytucje Świata. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/bulgaria2013.pdf> (dostęp: 8.02.2026).
- Kratseva, A. 2021. State Capture versus Contestatory Citizenship in Bulgaria. *Österreichische Gesellschaft für Europapolitik*, <https://www.oegfe.at/wp-content/uploads/2000/12/PB-222021.pdf> (dostęp: 13.02.2026).
- Leviev-Sawyer, C. 2017. Bulgaria Elections 2017: Passport or ID Card Gets Voters *Free Bus Rides from Turkey to Kurdzhali – Report*. *The Sofia Globe*, <https://sofiaglobe.com/2017/03/23/bulgaria-elections-2017-passport-or-id-card-gets-voters-free-bus-rides-from-turkey-to-kurdzhali-report/> (dostęp: 12.02.2026).
- Manifesto of Movement of Rights and Freedoms – Let us together renew Bulgaria and Europe. 2024. *Ruch na rzecz Praw i Swobód*, <https://www.dps.bg/images/izbori/izbori2024/manifest/Manifesto-EN.pdf> (dostęp: 8.08.2025).

- Mikucka-Wójtowicz, D. 2015. Republika Bułgarii po 1989 roku – system polityczny w okresie transformacji. „Reforma bez negocjacji”. W: E. Bujwid-Kurek, D. Mikucka-Wójtowicz, *Transformacja ustroju politycznego wybranych państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej*. Kraków: Libron, s. 141–182.
- Petrova, P. 2025. Media Review: April 16. *Bułgarska Agencja Informacyjna*, <https://www.bta.bg/en/news/bulgaria/873289-media-review-april-16> (dostęp: 10.08.2025).
- Press releases, Treasury Sanctions Influential Bulgarian Individuals and Their Expansive Networks for Engaging in Corruption. 2021. *U.S. Department of Treasury*, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0208> (dostęp: 30.01.2026).
- Rusev, M. 2024. MRF Parliamentary Group Expels 17 MPs, Rift Deepens. *Bułgarska Agencja Informacyjna*, <https://www.bta.bg/en/news/bulgaria/706937-mrf-parliamentary-group-expels-17-mps-rift-deepens> (dostęp: 8.08.2025).
- Simeonova, E., Bedrov, I., 2024. Bulgaria's Most Powerful Oligarch, Delyan Peevski, May Be Losing His Grip on Power. *Radio Free Europe*, <https://www.rferl.org/a/bulgaria-peevski-dps-corruption-sanctions/33072468.html> (dostęp: 27.08.2025).
- Şimşir, B. 1986. *The Turks of Bulgaria (1878–1985)*. Ankara.
- Spirova, M. 2016. The Movement for the Rights and Freedoms in Bulgaria. W: S.P. Ramet, M. Valenta (red.), *Ethnic Minorities and Politics in Post-socialist Southeastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 154–169. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316671290.010>
- Sygkelos, Y. 2015. Nationalism vs. European Integration: The Case of Ataka. *East European Quarterly* 43(2–3), s. 163–188.
- Szyszyłak, E. 2022. Bezpieczeństwo kulturowe mniejszości tureckiej w Bułgarii na tle przemian społeczno-politycznych i gospodarczych w tym kraju. *Wschodnioznawstwo* 16, s. 203–226. <https://doi.org/10.4467/20827695WSC.22.015.16764>
- Vassilev, R. 2010. Restoring the Ethno-Linguistic Rights of Bulgaria's Turkish Minority. *Ethnopolitics* 9(3), s. 295–309. <https://doi.org/10.1080/17449050903551859>
- Woźnica, R. 2012. *Bułgarska polityka wewnętrzna a proces integracji z Unią Europejską*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Woźnica, R. 2016. Partie polityczne i udział mniejszości w życiu politycznym Macedonii i Bułgarii. *Studia Środkoeuropejskie i Bałkanistyczne* 24, s. 187–198.
- 27 октомври 2024: Демографски профил на гласувалите на изборите за народно събрание [27 oktombri 2024: Demografski profil naglasuvalite na izborite za narodno s'branie]. *Alpha Research*, <https://alpharesearch.bg/post/1029-27-oktomvri-2024-demografski-profil-na-glasuvalite-na-izborite-za-narodno-subranie.html> (dostęp: 7.08.2025).
- Груев, М. 2012. *Възродителният процес*. София [Gruev, M. 2012. *V'zroditelniât proces*. Sofiâ].

Декларация осъждаща опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани [Deklaraciã os"zdaša opita za nasilstvena asimilaciã na b"lgarskite mûsûlmani]. *Zgromadzenie Narodowe Republiki Bułgarii*, <https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813> (dostęp: 1.08.2025).

ДПС изхвърли Местан, той обяви, че отстоява европейски, а не руски интереси (обобщение) [DPS izhv"rli Mestan, toj obãvi, ÷e otstoãva evropejski, a ne ruski interesi (obobšenie)]. 2015. *Dnevnik*, https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2015/12/24/2676235_dps_izhvurli_mestan_toi_obiavi_che_otstoiava/ (dostęp: 30.01.2026).

Избори за членове на европейския парламент от Република България и за народни представители [Izbori za ÷lenove na evropejskiã parlament ot Republika B"lgariã i za narodni predstaviteli]. *Centralna Komisja Wyborcza*, <https://results.cik.bg/europe2024/rezultati/index.html> (dostęp: 10.08.2025).

Предизборна програма [Predizborna programa]. 2017. *Ruch Praw i Wolności*, <https://www.dps.bg/predizborna-programa.html> (dostęp: 11.02.2026).

Сумарни данни [Sumarni dannî]. *Centralna Komisja Wyborcza*, <https://results.cik.bg/pe202410/rezultati/index.html> (dostęp: 8.08.2025).

Устав на движение за права и сводоби [Ustav na dviženie za prava i svodobi]. *Sqđ Miejski w Sofii*, <https://sgs.justice.bg/upload/26563/2574-90.pdf> (dostęp: 7.02.2026).

Bartosz Grzesik, w 2025 r. ukończył z wyróżnieniem studia I stopnia na kierunku stosunki międzynarodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Aktualnie student I roku II stopnia na kierunku stosunki międzynarodowe oraz I roku I stopnia na kierunku filologia słowiańska (specjalizacja: język serbski). Brał udział w wielu konferencjach naukowych w roli prelegenta (np. XXIV „Balkanicum: Grecy i Grecja w polityce i kulturze Europy Południowo-Wschodniej/Greeks and Greece in the politics and culture of Southeast Europe” z referatem pt. *Stosunki macedońsko-greckie w obliczu porozumienia z Prespy*). Od 2022 r. współkoordynator Sekcji Bałkańskiej w Kole Studentów Stosunków Międzynarodowych UJ. Do zainteresowań naukowych należą: polityka wewnątrz oraz zagraniczna państw bałkańskich, rywalizacja mocarstw we współczesnym świecie, rola sportu w dyplomacji oraz polityce międzynarodowej, polityka wewnętrzna oraz system polityczny Republiki Bułgarii, kwestie narodowościowe w polityce państw europejskich, systemy partyjne poszczególnych państw.